

Szász–magyar eredetviták a 18. század végén

A vizsgálatom tárgyát képező, általam német–magyar eredetvitának nevezett tudományos diskurzus tulajdonképpen a Göttingában élő August Ludwig von Schlözer egyetemi tanár könyve (*Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*) megjelenése kapcsán tör ki, amely a II. József által megkérdőjelezett és eltörölt szász privilégiumokat próbálja ismét legitimizálni oly módon, hogy ezáltal megkérdőjelezi a magyar nemesi jogokat. E megkérdőjelezés jogosságát visszautasítva és a nemesi jogokat alátámasztva írják meg (elsősorban az erdélyi magyarok) saját vitairataikat, amelyek mai napig kéziratban maradtak. Az eredetkutatás azonban ennél korábbi, a 16–17. századi előzményeket szintén II. József erdélyi privilégiumokat sértő törvényei hatására kezdik szélesebb látókörben tárgyalni. Schlözer tehát az addigi szász röpiratoknak egyfajta összegzését nyújtja. Az a feltűnő, hogy a szászok által már megfogalmazott kérdésekre az erdélyi magyarok csak Schlözer könyvének megjelenése után reagálnak. Jelen írásomban megkísérlem felvázolni azokat a kérdésköröket, amelyek már a *Kritische Sammlungen* megjelenése előtt jelen vannak a szász diskurzusokban, kitérek a nemzetkarakterológia korabeli elméleti és gyakorlati kérdéseire, valamint ezek jelentőségére a szász–magyar kapcsolatokban.

A vitának egymástól eltérő, de sok tekintetben összefüggő mezejéről¹ beszélhetünk. A vitában részt vevők egyik felét ugyanis a korabeli német, illetve osztrák történetírók jeles képviselői alkotják (August Ludwig von Schlözer, Johann Christian von Engel), a másik fél viszont a magyar és szász literátus körök tagjaiból kerül ki (Aranka György és köre, Carl Joseph Eder, Michael Lebrecht). Az egymással ugyan kommunikáló, de céljaikban és eszközeikben teljesen különböző szövegek (szász röpiratok, folyóiratok, magyar nyelvű levelek és kéziratban maradt írások) olyan problémákat is felvetnek, amelyek kizárólag az eltérő kulturális meghatározottság felől vizsgálhatók. A vita téje ugyanis nem kizárólag egy hiteles eredettörténet megírása; az író, illetve a megrendelő (Schlözer a szászok megrendelésére írja meg már említett könyvét) fél politikai és kulturális többségét is bizonyítania kell. A magyarok ebben az esetben nehezebb helyzetben vannak, hiszen nemcsak arról van szó, hogy a nyugati tudományos világ egy jeles képviselőjével, a Göttingai Egyetem történelem politika- és statisztikaprofesszorával kell vitába szállniuk, az ő politikai rendszerét kell megkérdőjelezniük, hanem arról is, hogy ezt igen szigorú cenzúrával és csekély publikálási lehetőséggel számolva kell megvalósítaniuk (az 1794-es jakobinus mozgalom után vagyunk). Talán ezzel is magyarázható az a tény, hogy ameddig a kulturális többséget csak a szászok hangoztatják helyi lapokban, szinte tudomásul sem veszik. Hiszen ez a fajta diskurzus nem veszélyezteti a külföldi tudományosságban róluk kialakult képet. Bourdieu hívja fel a figyelmet arra, hogy a tudományos mező a többi társadalmi univerzumhoz hasonlóan működik, ebben az esetben is számolnunk kell hatalmas kérdésekkel, erőviszonyokról, ezek megváltoztatásáról folyó harccal.² E vitában a különböző felek érdekei igen differenciáltak. Schlözer tulajdonképpen a szász privilégiumok jogosságát akarja bizonyítani, és a szászok nemzeti tudatát a német nemzeti tudat részévé próbálja tenni, viszont attól sem lehet eltekinteni, hogy elsősorban tudományos témát dolgoz fel a korabeli történelmi kritériumok, forráskritika és statisztika legkorszerűbb módszereivel, ezáltal a tudományos mező egy fel nem tárt területét állítja a nyugati világ elé. A magyarok a munkának csak azt a ré-

¹ A kulturális mező fogalmáról ld. Pierre Bourdieu: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*. Napvilág Kiadó, Bp. 2002. 60–64.

² *I. m.* 81.

szét kérdőjelezi meg, amely kritikus vizsgálódásként határozza meg magát, tehát nem történeti adatokat cáfolnak, hanem az adatokból levont következtetéseket. Schlözer céljaival szemben a szászok kizárólag saját jogait akarják bizonyítani, azonban csak addig a pontig mennek el, ameddig ez nem kerül konfliktusba a magyarok jogaival. A külföldiek (sok esetben a magyarok által idegeneknek titulálva), a bécsi kormányzat, illetve a magyarok joggal érezhették azt, hogy Schlözer nem csupán a három bevett nemzet jogilag létező státusát kívánta erősíteni, hanem a három nemzet között a szászok elsőbbségét is bizonyítani. Ez a tendencia a szászok szövegeiben nem ennyire hangsúlyos, de azt sem állíthatjuk, hogy teljesen hiányozna. Amikor ugyanis e kijelentések felháborodást váltanak ki, a szászok még azt is tagadják, hogy Schlözer az ő felkérésükre írta volna a könyvet.³

A szászok maguk is hangsúlyozzák a kulturális elsőbbség tényét, amelyre a magyarok a legkritikább esetben reagálnak. A *vad, barbár* nemzet sztereotípiája, a *kereszténység védőoszlopa* toposz megkérdőjelezése nem Schlözertől származik, már az 1790-es évek elején megjelenik szász írók műveiben. A továbbiakban e sztereotípiák vizsgálatával foglalkozom. Elsősorban a szász folyóiratok (Siebenbürgische Quartalschrift, majd a későbbi, a téma szempontjából kevésbé jelentős Siebenbürgische Provinzialblätter) magyarságképét vizsgálom olyan szász röpiratok bevonásával, amelyek kimondottan nemzetkarakterológiát akarnak írni. Ennek teóriáját a valamivel későbbi Tudományos Gyűjtemény oldalain olvashatjuk, ez az egyetlen korabeli tudományos folyóirat, amelyben a szászokra vonatkozó leírásokat is találhatunk.

A továbbiakban tehát a Siebenbürgische Quartalschrift 1790–1801 között megjelenő számaint vizsgálom, azokkal a szövegekkel kiegészítve, amelyek hozzájárulnak a Schlözer számára problematikus pontok megvilágosításához. A lap önmagát erdélyi tudós folyóiratként határozza meg, amely a szűkebb hazában élő nemzetek kulturális és tudományos munkájának kíván teret biztosítani.⁴ Az erdélyi tudományosság terjesztésére legalkalmasabbnak a német nyelvet találják a szerkesztők, hiszen, amíg a magyar csupán a nyelvművelés legalsó fokán áll, addig a német, a nyugati tudományosságának köszönhetően, kiválóan alkalmas a tudomány művelésére és terjesztésére. Amíg ugyanis a publikum, a témák és a nyelv nem lesz egységes, nem találhatnak egyetlen közös pontot sem az egyes nemzetek, ezért kifelé sem tudják hatásosan erdélyiként definiálni önmagukat.⁵ Már a programadó írásban észrevehető egy olyasfajta tendencia, amely mind a magyar, mind a székely tudományosságot a szászoké alá rendeli (mind pedig a románt, amelyet el sem ismer igazán). Ezért elsősorban azt vizsgálom, mennyire rejtett, illetve nyilvános ez az ellentézés, hogy az alá-fölé rendeltségi viszonyok milyen nyelvi megfogalmazásban jelennek meg, valamint hogy milyen magyarságképet közvetít a Siebenbürgische Quartalschrift.

Ehhez szükséges volt megvizsgálni a különböző nemzettipológiákat és államelméleteket. A kérdést különböző műfajú szövegekben tanulmányozó Debreczeni Attila felsorolja azokat a nemzettipológiákat, amelyek a korban éltek.⁶ Kérdéses, hogy elfogadható-e konstrukciós elv-

³ A szászok azon szándéka, hogy a felkérést eltitkolják, leginkább levelezésükből derül ki. A háttérlevelekben ugyanis folyamatosan hangoztatják, hogy Schlözer a többi nemzetre vonatkozó nézeteit ne ebben a munkájában fejtse ki. Mivel mind az erdélyi magyarok, mind a nyugati tudósvilág tisztában volt a ténnyel, hogy a forrásanyagot a szászok küldik el Schlözernek, valószínű, hogy attól tartottak, a szerző állításaiért ők is felelősségre vonhatók lesznek. A szászok levelezésének lelőhelye: *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*. Neue Folge, XXVII. Band, 2. Heft, Hermannstadt 1897.

⁴ Siebenbürgische Quartalschrift (a továbbiakban Sieb. Quart.) 1790. 2–16.

⁵ „Das Publikum ist so getheilt, daß da einmal die Materie, das andermal die Sprache jeden Vereinigungspunkt unmöglich macht.” Sieb. Quart. 1790. 16.

⁶ Ld. Debreczeni Attila: *Nemzet és identitás a 18. század második felében*. ItK 2001. 5–6.

ként az etnokulturális elven alapuló identitásképzés. Az etnokulturális elv ugyanis a MI és az ÖK oppozíciós logikája szerint működik. A MI-hez szorosan kapcsolódnak bizonyos attribútumok (nyelv, öltözet stb.), ezáltal egy befelé teremtődő egységet működtet, amely kifelé határozott idegenképpel társul. Ez az érvelésmód abban az esetben lehangsúlyosabb a lapban, amikor az Erdélyben fellelhető különböző (nyelvi, illetve vallási alapon elkülönülő) csoportok korabeli helyzetét tárgyalja. Kiemelt szerepet ebben az esetben az unitáriusok kapnak, hiszen „feltűnően szelíd vonásaik, háztartásuk, gazdaságuk, ruházatuk, szokásaik és életmódjuk, mind arra engednek következtetni, hogy tulajdonképpen szász eredetűek”.⁷ A MI-hez tartozás azért fontos az unitáriusok esetében, mert a lappal a szászok elsősorban saját kulturális fölényüket (illetve történelmi elsőbbségüket) kívánták bizonyítani, a többi csoport kulturális/tudományos teljesítményét csak abban az esetben ismerték el, ha azt belsővé tudták alakítani. Így a hosszas cikksorozatban tárgyalt unitárius nyomdák és nyomdászok szász mivoltuk kapcsán kapnak létjogosultságot a lapban, ezáltal is igazolva a fennebb említett fölényt.

Indokoltnak tűnik azon kérdés megválaszolása is, hogy a birodalomban ekkoriban propagált állampatriotizmus eszméje hatott-e a lap szerkesztőire, és ha igen, milyen irányban. Az összbiriodalmi mozgalmakat vizsgáló Csáky Moritz szerint az 1790 és 1830 közötti időszakot egyetlen korszaknak kell tekintenünk,⁸ ebben az időszakban dolgozzák ki és próbálják megvalósítani az állampatriotizmus ideológiáját. A hazai szakirodalomban azonban többnyire Metternich személyéhez kötik ezen ideológiák kidolgozását és megvalósítását, ám Metternich csupán a módszereken fejleszt, hiszen az ideológiai alapozás korábról ered. A felvilágosult abszolútizmus ideológiája is hozzájárult a későbbi állampatriotizmus elméleti megalapozásához, ugyanis tanítása szerint az államnak és az államhatalom minden szervének, az uralkodótól kezdve a legalacsonyabb hivatalszolgáig, rendeltetése egyedül az, hogy a közösség érdekét, a köz javát (bonum publicum, das allgemeine Wohl) minél tökéletesebben szolgálja.⁹ Ennek alapján Sonnenfels lesz az első, aki kidolgozza az állampatriotizmus elméletét és a monarchia fenntartása alá tartozó népek általa ideálisnak vélt viselkedési modelljeit. Az állampatriotizmus legfontosabb jegyei: közös törvények minden lakosnak, egyforma hazaszeretet és mindent átfogó hűség az uralkodóház irányába.¹⁰

A hazaszeretet a korabeli szász írásokban azonban gyakran átértelmeződik. A birodalom egészére vonatkoztatott elképzeléseket ugyanis a szászok csak saját universitásukon belül látják megvalósíthatónak: „So müsse dann ein Gemeingeist, ein Gemeinsinn, alle unsre Gedanken beleben, und sich unsrer aller Herzen bemeistern, daß niemand unter uns auf das Seine allein sehe, vielmehr ein jeder sein eignes Beste mit dem Wohle des Ganzen verbinde, und demselben unterordne. Patriotismus würden wir es heißen, wenn dieses geheiligte Wort in diesen Zeiten von Schwärmern nicht so sehr entweiht worden wäre” – írja Jakob Müller a helyreállított privilégiumokat ünnepeelve.¹¹

Mind szász, mind pedig magyar részről a közös törvények megvalósítási kísérletei váltották ki a legnagyobb ellenkezést. Így II. József neve például csak visszavonó rendeletei és halála

⁷ „...ursprünglichen Sächsischen Charakter der heutigen meisten unitarischen Ungarn in Klausenburg, ihre auffallend sanften Gesichtszüge, ihre häusliche Ordnung, Wirtschaftlichkeit, Meubeln, Kleider, Gebräuche und Lebensart, die dem Menschenkenner sogleich entdecken, wessen Ursprung sie sind.” Sieb. Quart. 1797. 4.

⁸ Moritz Csáky: *Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1981. 86.

⁹ Bövebben ld. Ember Győző: *A Magyar Királyi Helytartótanács ügyvintézésének története 1724–1848*. A M. Kir. Országos levéltár kiadványa, Bp. 1940. 80.

¹⁰ Joseph von Sonnenfels: *Über die Liebe des Vaterlandes*. Wien 1771.

¹¹ Jakob Müller: *Die Siebenbürger Sachsen*. Eine Volksschrift, herausgegeben bei Aufhebung der für erloschen erklärten Nation, 1790, Hermannstadt, gedruckt bei Johann Gottlieb Mühlsteffen.

után eufemizálódik, egyik nekrológiájának címe: *II. József, a haza helyreállítója*.¹² Az állampatriotizmus elméleti megfogalmazói szerint a polgárnak fel kell ismernie, hogy ok-okozati összefüggés van a jólét és az állam¹³ között, ezért hazaszeretetének nem csupán emotívna, hanem racionálisan motiválnak is kell lennie. A nemzeti érzelmek alacsonyabb rendűek a hazaszeretetnél, ezért annak csakis részei lehetnek, de nem emelkedhetnek föléje. Pontosban ebben a pontban tér el a Siebenbürgische Quartalschrift elképzelése az állampatriotizmus ideológiájától. Egyik évfolyam lapszámában sem találkozhatunk összbirodalmi eszmékkel vagy az udvar említésével. A „Vaterland” kifejezésen minden esetben Erdélyt értik, e szűk hazán belül azonban felfedezhetőek olyan tendenciák, amelyek az állampatriotizmus jegyeit viselik magukon: az erdélyi kultúra német nyelvűvé tétele, az egyes nációk hagyományainak egymáshoz való közelítése, egyetlen értelmezési regiszter kijelölése a történelem számára.

I. Ferenc uralkodása idején dolgozzák ki a közös történelem, közös szokások, közös haza elméletét. Maga az elv ebben az időben is sokat megőriz felvilágosult jellegéből, főleg ami a műveltség terjesztésének fontosságát illeti, azonban felerősödik a dinasztikus elv, ennek szakrális implikációival együtt.

A felmerülő problémák egyik legfőbb forrásának azt kell tekintenünk, hogy amikor az osztrák ideológusok a patriotizmus és a nemzet új fogalmát kívánják meghatározni, nem különült el élesen egy olyan értelmezési regiszter, amelynek alapján vagy amelynek ellenében dolgozhattak volna. Szűcs Jenő fejtette ki részletesen, hogy akkoriban a nemzet fogalmának három, az irodaloménak pedig két felfogása volt általánosan elterjedve.¹⁴ Egyik (amelyhez a birodalmi öntudat eszméje szorosan köthető) az alattvalói kötelékeken nyugvó „államnemzetiség”, a közös hagyományokon és nyelven alapuló „nyelvnemzetiség”, valamint a rendi náció koncepciója. Ehhez szorosan köthető az irodalmi-kulturális rendszerek kialakulása, amely S. Varga Pál szerint államközösségi, eredetközösségi és hagyományközösségi lehet.¹⁵

A lap a nyelvnemzetiség és rendi náció koncepciója között ingadozik, szerzői történeti szempontból a magyar rendi jogok legitimitását többször is megkérdőjelezi, irodalmi-kulturális szempontból viszont a hagyományközösségi rendszert kívánják elterjeszteni. E hagyományközösségen belül (amelybe a magyar és szász hagyomány tartozik) azonban kiemelt szerepet a szász kultúrának szánunk, annak ellenére, hogy a lapban feltűnően több magyar vonatkozású írás jelenik meg, mint szász.

A történelmi írások legtöbbje néhány történeti-kulturális írástól eltekintve (szász királybírók, iskolák, vallási vezetők teljesítményének vizsgálata) szinte kizárólag az erdélyi közös múlttal foglalkozik. Az első szám első írása Hunyadi János életét tárgyalja, őt az erdélyi közös történelem pozitív alakjaként állítva be. Hosszabb írásokban ezután leginkább azokkal az erdélyi fejedelmekkel foglalkoznak, akik valamilyen szempontból megsértették a szász privilégiumokat, ezáltal világítva rá arra a nem mindig könnyű helyzetre, amelyben a szász tudományoság mégis fejlődni tudott.

Az eredetközösség programja legmarkánsabban az eredetmítoszokban jelenik meg. Ezen írások keretein belül teljesen feladják a hagyományközösség rendszerét, az csakis a jelenkori

¹² *Joseph II, der Wiederhersteller des Vaterlandes*. Sieb. Quart. 1790. 253.

¹³ Gondot okoz a „Vaterland” kifejezés fordítása, hiszen a korban különböző képzetek éltek a hazáról. Osztrák részről általában a teljes monarchiára vonatkozik, ám a magyarok például sokszor csak Magyarországot illették a kifejezéssel, esetünkben pedig a „vaterländische” jelző legtöbb esetben erdélyit jelent.

¹⁴ Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Bp. 1974.

¹⁵ Ehhez ld. S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Balassi Kiadó, Bp. 2005.

állapotokra alkalmazható. Mivel magyarságképük ezekben az írásokban jelenik meg legellentmondásosabban, hosszabban foglalkozom velük.

Előzetes feltételezéseim szerint Erdélyben II. József rendeleteinek következtében kapott kiemelt szerepet az eredetkutatás. Hiszen azzal, hogy a császár megszüntette az egyes nemzetek privilégiumait, felerősödtek azok a hangok, amelyek e privilégiumok jogosságát kívánták bebizonyítani (mind a szász, mind pedig a magyar oldalon). A szászok ekkor kérik fel Schlözert, hogy írja meg történetüket, amelyből világosan kiderülne, hogy ugyanolyan jogot formálhatnak Erdély földjére, mint a magyar nemesek. Ez az elgondolás már meghaladja az addig csak a szász privilégiumok jogosságát tárgyaló írások gondolatmenetét. Ugyanebben az időben, 1792-ben egy német tudós társaság pályadíjat tűz ki Traianus Daciájának, illetve a románok eredetének leírására. A két díjazott pályamű Conrad Mannert *Res Traiani Imperium ad Danubium gestae*, illetve Johann Christian Engel *Commentatio de expeditionibus Traiani ad Danubiam et origine Valachorum* című munkái, amelyekről a Siebenbürgische Quartalschrift recenziót közöl.¹⁶ Eddigi kutatásaim alapján megállapítható, hogy magyar szerző tollából nem születik a magyarok eredetére vonatkozó írás, így a magyar eredetmítoszok csakis negatív példaként, illetve kritikaként jelennek meg a lapban. Mivel ezen eredetmítoszok politikai nyomás hatására jöttek létre (bár a nyomás megszűntével korántsem szűnt meg a mitológiák gyártása), beszélhetünk politikai mitológiáról. Kiss Endre ír arról, hogy ez a modern európai nacionalizmus áll mai megítélésünk szerint legközelebb a politikai mítosz fogalmához.¹⁷ A kor szereplői számára azonban egyként volt pragmatikus szükségszerűség, történeti igazság (sőt utólagos igazságosság is, amennyiben a jelenben konstituált közösséget abban a meggyőződésben akarták újratelepíteni, hogy a történelem számukra szerencsésebb lefolyása esetén a nemzeti közösség pontosan olyan lett volna, mint amilyenek ők elképzelték) s végül olyan stratégia, amely a szűkebb nemzeti tartalmakon kívül állami, kulturális, sőt szociális tartalmakat is kellett hogy hordozzon.

A lapban Schlözer könyvének megjelenéséig az erdélyi német kontinuitás elmélete kap hangsúlyos szerepet. Ez az elképzelés nem új keletű, alapja a gót–géta–dák–szász eredetmítosz. Ezen elmélet terjesztéséhez a szerkesztők Carl Joseph Edert használják fel, aki a nyugati tudományosságban is elismert történésznek számít. Hosszú recenziót közölnek *De initiis Iuribusque primaevae Saxonum Transsylvanorum Commentatio* című könyvéről, amelyben az erdélyi német kontinuitás elméletének főbb pontjait is közlésre érdemesnek találják. A hunok idejétől kezdve II. Géza szász betelepítéséig vezeti le Eder a németek jelenlétét Erdély földjén. Főbb tételei a következők:

1. A hunok idejében itt éltek a gótok, akik germán nép voltak.
2. Nagy Károly legyőzi az avarokat, birodalmát kiterjeszti Pannóniára, ezért elképzelték, hogy ide is küldött kolóniákat.
3. A magyarok bejövetelekor nem mutatható ugyan ki a jelenlétük, de
4. István magyar király és német felesége, Gizella ismét nagyszámú németet telepít a területre.
5. A II. Géza idejében behívott szászok megtelepedésükkor már teljes német településeket találtak itt.

Eder ezen elméletének kialakításához különböző források felhasználásával jutott el. Már Bonfini beszél arról, hogy a szászok tulajdonképpen a Nagy Károly által (772–804) ide küldött

¹⁶ Sieb. Quart. 1797. 52–161.

¹⁷ Kiss Endre: *A nemzeti mitológia rekonstrukciójához.* = Miskolczy Ambrus (szerk.): *Mítoszok nyomában. Mítoszképzés és történetírás a Duna-tájon.* ELTE, Román Filológiai Tanszék, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Bp. 2004. 46–66.

németek utódai lennének, holott semmilyen bizonyíték nincs arra, hogy Károly németeket telepített volna Pannóniába. A 16. században Christian Pomarius nagyszzebeni városi írnok vezeti le a német kontinuitást az antik időktől II. Géza szász betelepítéséig. Ezt az elméletet átveszi Melancthon, aki a szászok gót eredetéről beszél, így a nyugati világban is elterjed a mítosz. Ennek hatására a szászok több munkát is megjelentetnek, leghíresebb Albert Huet 1591-es (*Grundausführlicher Sermon von der Sachsen Ursprung, Leben, Handel und Wandel*), illetve Johann Tröster 1666-os (*Das Alt- und Neue Teutsche Dacia. Das ist: Neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen*) munkája.¹⁸ Tröster az ún. Teutsch népek sorába sorolja a dákokat, gétákat, gepidákat, gótokat, vandálokat és longobárdokat, így tulajdonképpen a románok is német eredetűek nála, Decebalt valójában Dietwaldnak hívták.¹⁹ Érdekes azonban azt is megfigyelni, hogy az erdélyi magyarok sem zárkóznak el a német kontinuitás elméletétől, gyakran hasonló forrásokra utalva azonban más típusú következtetéseket vonnak le. Aranka György is felhasználja Schlözer könyvére írott kéziratot tanulmányában Albert Huet, az ő megnevezésében Süveges Albert szövegét, azonban érdekes módon Schlözer ellen fordítja:

„Olvasd meg az Erdemes Nagy Embernek Süveges Albertnek, ennek alkalmatosságával mondott beszédét ugyanott, és meg látod: hogy 1580-bann a' Fejedelem Fiskussa a' Szász Papok Dézmáját perelvén azonn a' Szász Nemzetbéliek meg szomorodtak, és gondatlanságból 's tudatlanságból némellyek közüllök azt kezdték emlegetni, hogy a' Szász elsőbb Lakossa 's Ura Erdélynek mint a' Magyar és Székely. Ezek fel kapván azonn, azt mondták: hogy ha ugy vagyon, tehát mikor az ő Eleik Erdélyt meg-hodoltatták, akkor az ő Elejek is meg hodoltatott, 's életket is Kegyelemből tartottak meg. A' dolog magában nem igaz: de a' Logikája! De a' mint Süveges Albert meg jegyzi: mind ez tsak dologtalan, és haszontalan emberek között folyt. Hanem mind két részről számosok lévén illyenek, a' dolog lármát tsinált, és a' Nagy érdemü Szász Ur Süveges Albert ez iránt a' Fejedelem, 's Tanátsossi előtt egy Beszédet tartott, melly ha nem a' leg tudosabb is, de a' leg erzenyebb volt abban az időben. Es így az egész dolog füstbe ment, mint dologtalan, haszontalan emberek beszéde, mint p.o. a' mai Kritikus Iro Vádjai. Ezt nem lehet Nemzeti Sérelemnek venni.”²⁰

Nem zárkózik el Aranka György attól a feltételezéstől sem, hogy Erdélyben élhetnek gót leszármazottak (ezek nem a szászok), érvelése azonban ebben az esetben is kizárólag Schlözer ellen irányul, aki tagadja ezt, valamint eszközt lát benne arra is, hogy ezáltal a hun–székely kontinuitást is bizonyítsa:

„Tagadja átaljában hogy a' Gotthusoknak maradéki volnának és lehetnének Erdélyben. Miért? Mert a' történet írónál rollok semmi emlekezet nintsen! 573. I. Nékem ugy tetzik hogy onnan semmi bizonyos se következik. Az Avarokat ki véve, minden Erdélyben lakott nemzetekből maradtanak Erdélyben, nem tsak: hanem nyelveket is meg tartották. A Romaiaktól az oláhoknak némelly része, a' Hunnusoktól a' Székelyek, az Oroszoktól a' Bissénusok, az őket el nyomott oláhoktól a' Fogaras földi, Kövárvidéki, 's más némelly Nemes Oláhok, nevezetesen Hunyad, Szolnok és Doboka Vármegyékben. Es nem látom által hogy a'

¹⁸ A témát 16–17. századi szász történetírók munkáit elemezve Szegedi Edit tárgyalja. Edit Szegedi: *Geschichtsbewußtsein und Gruppenidentität. Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung*. Böhlau Verlag, Köln-Weimar, Wien 2002.

¹⁹ Bövebben ld. Horváth Sz. Ferenc: *A germán kontinuitás mítosza Erdélyben.* = Miskolczy Ambrus (szerk.): *Mítoszok nyomában. Mítoszképzés és történetírás a Duna-tájon*. ELTE, Román Filológiai Tanszék, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Bp. 2004. 81–89.

²⁰ Aranka György: *D. Schlözer A.B.C.-jére közelebbi készültek*. Kézirat. Egyetemi Könyvtár, Kvár, Ms. 256.

Gottusoknakis némelly részetskéje miért nem maradhatott volna meg a' Bartzaságon ha ugyan ott meg telepedtenek és laktanak volt.”²¹

A korábbi szász írók között kivételt képeznek Johann Honterus, illetve Valentin Franck von Franckenstein, akik tagadják a szász–dák kontinuitást. Franckenstein elméletét Leibniz is elfogadja, ezek után nyugaton nem beszélnek többet erről a mítoszról, a szászok azonban kizárólag Schlözer könyvének megjelenése után hagynak fel az elmélet terjesztésével. Az 1790-ben megjelent szász röpirat azonban még a német eredetet hangsúlyozza. Jakob Müller a szász önkormányzati jogok visszaállítását ünnepelve jelenteti meg írását, amely nemcsak e jogok legitimitását foglalja össze, hanem a szász nemzet képét is élesen megrajzolja. Már e viszonylag korai írásban is fel kell figyelni arra, hogy nem választja szét az ősök képét az utódokétól. A maradékoknak ugyanis méltókká kell válniuk őseikhez, hogy követendő példát nyújtsanak utódainak: „Wir sind Sachsen, ein redliches, biederes, Deutsches Volk! Wer waren unsere rechtschaffene, arbeitsame, tapfere Väter! welche Denkmahle ihres Fleißes, und ihres Eifers in jeder Bürgertugend haben sie uns hinterlassen! Wäre es nicht Schande ihnen unähnlich zu werden?”²² A jelenkori polgári alkotmány dicsérete után azonban a szászok történetét foglalja össze, sok olyan problémát jelölve meg, amelyek szintén Schlözer könyvében jelennek meg újra. Az első mondatban többször is kiemeli, hogy a szász német nép, nemzetmeghatározó tényezőkként a nyelvet, szokásokat, öltözetet sorolja fel: „Die Siebenbürger Sachsen sind Deutsche. Ihre Sprache, Sitte und Gebräuche lassen daran nicht zweifeln. Sie selbst heißen sich in der gemeinen Volkssprache Deutsche, ihre Sprache, die deutsche Sprache, und ihre Kleidung, die deutsche Kleidung.”²³ Nem véletlen annak emlegetése sem, hogy a köznapi nyelvben a szászok önmagukat németeknek nevezik, hiszen a Schlözer könyve már címében is megbotráncozást kelt azzal, hogy a szászokat németeknek nevezi. Erre csakis a magyarok reagálnak, hiszen ők ezt a szerintük névhamisítást azzal is kiegészítik, hogy a magyarokat viszont következetesen Madjarennek írja, a szász megnevezést viszont az oklevelekben is Deutschra változtatja.

A továbbiakban Müller is a német kontinuitás elméletét hangoztatja, bár nem feltételez közvetlen kapcsolatot a keleti gótok és szászok között. Hiszen elsősorban azt kell bebizonyítani, hogy a szászok beköltözésekor Erdély földje pusztához hasonlított, hogy csakis a szászok segítségével tudták azt a magyarok megőrizni.²⁴ Nem emeli ki azonban a szászok történeti elsőbrendűségét, sokkal nagyobb hangsúlyt fektet annak bizonyítására (és ebben tér el Schlözertől), hogy a három náció közösen tudta megvédeni Erdély földjét a különböző támadásoktól. Itt jelenik meg a harcos nemzet sztereotípiája is, azonban közvetlenül ezután arról beszél, hogy a két különböző nemzeti jellemvonásokkal bíró nemzetet nem lehet törvények által sem egyneműsíteni. „Wir ehren, wir schätzen, wir lieben unsre Landesleute die Ungarn, als eine edle, kriegerrische, heldenmüthige, großmüthige Nation; sechs Jahrhunderte über haben wir mit ihnen, gemeine Lasten getragen; gemeinschaftlich mit ihnen ein gemeinsames Vaterland vertheidigt, und auf dem Schlachtfelde hat sich ihr Blut mit dem unsrigen, wenn es zur Vertheidigung des gemeinen Besten floß, vermischt. Kann das Vaterland mehr Einheit fordern? Warum sollten sie nun noch eine Nation mit den Sachsen ausmachen, da sie doch im

²¹ Aranka György: *i. m.*

²² Jakob Müller: *Die Siebenbürger Sachsen*. Eine Volksschrift, herausgegeben bei Aufhebung der für erloschen erklärten Nation, 1790, Hermannstadt, gedruckt bei Johann Gottlieb Mühlsteffen.

²³ Jakob Müller: *i. m.* 1.

²⁴ „Daß um die Zeit der Einwanderung der Sachsen in Siebenbürgen der größte Theil des Landes wüst und unbewohnt war, darauf weisen die päbstliche Bullen, die in den ersten Zeiten der Niederlassung unsers Volkes im Lande erlassen worden, und in welchen die Wohnsitze der Sachsen ausbrücklich Wüsteneien (desertum) heißen.“ Jakob Müller: *i. m.* 5–6.

Wesentlichen ihrer Grundeinrichtungen so sehr von ihnen unterschieden sind? die Ungarn sind von Adel, oder Unterthanen; der Mittelstand des freyen Landmanns und des Gewerbe treibenden Bürgers ist unter ihnen beynahe unmerklich. Die Sachsen dagegen machen gleichsam eine einzige Familie des von beyden Außentheilen gleich weit entfernten Mittelstandes aus.”²⁵ A szöveg első felében tehát alapvetően nemzetkarakterológiai szókészletet használ, saját nemzetére azonban már nem vonatkoztatja ezt a szóhasználatot, hanem a polgári és nemesi berendezkedés különbségeire hívja fel a figyelmet. Retorikája azért figyelemre méltó, mert bár céljai hasonlóak a Schlözeréhez (a nemzeti jogok legitimizálása), nem kérdőjelezi meg a történeti békés együttélést, illetve nem hangsúlyoz semmiféle felsőbbrendűséget egyik oldalon sem. Talán ebből tűnik megmagyarázhatónak, hogy a magyarok nem tekintették provokációnak a hasonló szövegeket, annak ellenére, hogy ezekben sok minden megfogalmazódik a későbbi vádakból: Erdély a szászok betelepülésekor lakatlan, pusztaság volt, a magyar alapvetően harcos nemzet, amelyik keveset foglalkozik a polgárisodás előnyeivel. Sokkal hatásosabbak lehetnek azok a metaforikus megfogalmazások, amelyek elfedték a hasonló, talán nem is tudatos negatív konnotációkat. Müller például a természet sokszínűségével látja leírhatónak az erdélyi helyzetet, amelyikben minden élőlénynek megvan a maga jól meghatározott szerepe.

A Siebenbürgische Quartalschrift Schlözer könyvének megjelenése után erősebben hangsúlyozza a szászok felsőbbrendűségének gondolatát. A német történész művének megjelenése előtt csak a kulturális javak terjesztéséről beszélnek, azonban a könyv megjelenésével egy időben megindulnak a magyarok és székelyek eredetéről szóló diskurzusok. A *Chorographie von Burzenland* (IV. évf. 327.) című írástól kezdődően II. Géza bölcs királyként jelenik meg, aki nem csupán határvédő szempontok miatt, hanem szociális és kulturális célokkal hívta be a szászokat.²⁶ A mítoszképzéshez hatásosan járul hozzá a II. Géza szavaiként titulált, versbe szedett indoklás is:

*Mich ehrt der Sachs, der Schwab, und
Der ihm verwandte Bayer
Der Deutsche macht mich reich, durch sein
Geschenk und Steuer.*

A magyarok ezekben a diskurzusokban potenciális ellenségként jelennek meg, olyan civilizálatlan népként, amelynél a kultúra terjesztése akadályokba ütközik. A szászok szemszögéből a magyarok vadak, civilizálatlanok voltak, a Schlözer által gyakran hangoztatott nyersség is a barbárság jellemzői közé tartozik. Ahol még nyers erkölcsök uralkodnak, nem fejlődhetnek a tudományok, ezért a szászok bejövetele nélkül Erdély elveszett volna. Érdemes felfigyelnünk arra, hogy hasonló sztereotipikus vonásokat hangoztatnak a szászok is, végkövetkeztetésük mégsem azonos a Schlözerével.

Nemzetkarakterológiájuk bemutatásához az erdélyi szász tanár, evangélikus lelkész, Michael Lebrecht²⁷ név nélkül megjelent munkáját használom, amelyik az Erdélyben élő nem-

²⁵ Jakob Müller: *i. m.* 39–40.

²⁶ „Außer der Anbauung und Kultivierung des Landes, das größentheils wüste war, wollte er durch dieselben feste Städte anlegen, um die Gränzen zu decken, und zu vertheidigen, Handlung und Manufakturen anlegen, und Künste und Wissenschaften in Aufnahme bringen.”

²⁷ Michael Lebrecht több írásában is foglalkozik Erdély korai történetével, 1790–92 között megjelenő folyóiratában pedig megkísérelti a történelem népszerű bemutatását. Ennek elemzését Bódyné Márkus Rozália végezte el. Ld. Bódyné

zetiségek nemzeti tulajdonságait írja le.²⁸ Ebben az esetben az imagológia elméleti megalapozóját (Franz K. Stanzel) továbbgondoló S. Varga Pál elképzelését tartom hasznosíthatónak, aki a népek egymásról alkotott képeire nem feltétlenül fikcióként tekint. Azt állítja ugyanis, hogy a társadalmak az általuk konstituált világot valóságosként élik meg, ha pedig ezek a képek a valóságosként elképzelt világ képei, ugyanúgy részei a kollektív tudásnak, mint az írásban rögzített tudásanyag.²⁹ Az egyes sztereotípiák szívósságát S. Varga az idegenségeképzetel hozza összefüggésbe, hiszen a konkrét tapasztalatok esetlegesebbek, a beszerezhető információk csak ritkán lépik túl azt a határt, amelytől egy sztereotípiát adott esetben megváltozhat vagy eltűnhet. A kérdés problematikussága azonban már a korabeli szerzők írásainak vizsgálatakor megjelenik, hiszen esetünkben nem feltétlenül beszélhetünk a személyes tapasztalat vagy azoknak a kritériumoknak a hiányáról, amelyek egy szerzőt feljogosítanak arra, hogy nemzetkarakterológiát írjon. Elméletileg Thaisz András³⁰ fogalmazza meg ennek kritériumait. A nemzetkarakterológiát író szerzőnek tehát tökéletesen kell beszélnie annak a népnek a nyelvét, amelyről ír; szükséges, hogy rálátása legyen annak literatúrájára (a literatúrát ebben az esetben korábbi értelmében, vagyis a tudományokat és szépirodalmat magában foglaló fogalomként kell értenünk); ismernie kell a nemzet szokásait, ünnepeit, ételeit és italait; tisztában kell lennie a földrajzi fekvéssel, illetve időjárási viszonyokkal; nem utolsósorban pedig tökéletesen kell ismernie a nemzet alkotmányát, jogrendszerét és történelmét. Nem zárja ki tehát a külföldi szerzők legitimitását, azonban olyan követelményeket állít, amelyek csak a legkritikább esetben megvalósíthatóak. Érvelésének zárómondata: „Az, és egyedül csak az által fogja látni, mi a’ Nemzetnek gyök bélyege (Grundcharakter, Charakter radicalis) mi hozzá járult ’s mi jelenvaló állapata; mert a’ Nemzetnek jelenvaló állapata nem mindenkor bélyege és ellemben.”³¹

A múlt- és jelenbeli állapotok különböző voltát a nemzeti jellemzők esetében tulajdonképpen Michael Lebrecht sem tagadja, azonban az ő érvelése szerint az írónak kötelessége mind a kezdeti, mind pedig a saját jelene szerinti állapotokat rögzítenie ahhoz, hogy az olvasó szabadon eldönthesse, a kérdéses népcsoport változott-e valamit a történelem folyamán.

Nemzetkarakterológiai művében azt az előfeltevést próbálja meg lebontani, hogy az Erdélyben lakó nemzetek egységesen jellemezhetőek lennének. Az általa ismert művekben ugyanis a magyar fennhatóság alatt levő területek népeit egyetlen nemzetként jellemzik, senki nem tér ki a lehetséges különbségekre. Lebrecht ezt azzal magyarázza, hogy a jellemzések leggyakrabban a klímaelméletből indulnak ki, amely szerint a hasonló földrajzi fekvésű, hasonló éghajlat alatt élő és egységes törvénykezés alatt álló nemzetek nem különbözhetnek egymástól. Véleménye szerint az erdélyiekben csak a saját szokásaikhoz, vallásukhoz, ruházatukhoz, gondolkodásmódjukhoz való feltétlen ragaszkodás közös vonás, viszont ebből ered annak az igénye is, hogy egyenként kell megvizsgálni a nemzetiségeket.³² E közös vonásból eredezteti azt az összefogást is, amelynek segítségével a nációk közös erővel ellenálltak II. József egységesítő politikájának, egyetértettek ugyanis abban, hogy a közös törvények sem fogják rávenni arra

Márkus Rozália: *Die Geschichte von Siebenbürgen in Abend Unterhaltungen vors Volk. = Berliner Beiträge zur Hungarologie.* Berlin–Bp. 1999. 87–120.

²⁸ Michael Lebrecht: *Über den National-Charakter der in Siebenbürgen befindlichen Nationen.* Wien 1792.

²⁹ Bövebben ld. S. Varga Pál: *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban.* Balassi Kiadó, Bp. 2005. 188–189.

³⁰ Thaisz András: *Közönséges Észrevételek a’ Nemzeti Karakternek Megítélésére különösen pedig a’ Magyar Nemzetről hozott némely Itéletekre.* = Tudományos Gyűjtemény 1819. V. kötet, 32–56.

³¹ Thaisz András: *i. m.* 49–50.

³² „Diese Festigkeit und Vorliebe zur Fortpflanzung der eignen Nationssitten, Kleidung, Religion, Denkungsart, bey einem solchen Gewirre von Charakteren, unter dem nämlichen Flecken und Dorf, ist der Hauptzug des Siebenbürgers.” Lebrecht: *i. m.* 8.

az egyes nációk tagjait, hogy egymással házasságot kössenek, ezáltal pedig idővel egyneműsődjenek.³³

Bevezetőjében Lebrecht arra is kitér, jelentősége van annak, hogy a jelenkori helyzetet hol vizsgálja. Véleménye szerint a városi polgárság sok esetben eltérő képet mutat a falusi lakosságtól, ahol a nemzeti jegyek a maguk heroikus voltában fellelhetőek. Minden esetben az egyes nemzetek eredetével kezdi vizsgálódásait. A magyarok esetében a hármás honfoglalás híve: 376 körül hun név alatt (amelynek eredetét ő a Hiong-nu megnevezésben látja) jelennek meg először Európában, Attila halála után ismét eltűnnek. 533-ban ogorok vagy avarok nevezet alatt hódítanak, e népcsoport Pannónia területén marad, majd 862-ben összekeveredik az ezúttal magyar név alatt megjelenő népcsoporttal. Mindhárom népcsoport jellemzését is olvashatjuk, ezekben egyáltalán nem tér el a már ismert sztereotípiáktól: a hunok a legriasztóbb barbárok, farönkhöz hasonló, alacsony, kővér emberek voltak, hatalmas, kerek fejjel. Az anyák a fiúgyermekük orrát születésükkor benyomták, hogy biztosabban álljon a sisak a fejükön. Csakis nyereg alatt puhított nyers húst ettek, legfőbb szenvedélyük a harc volt, ami alól asszonyaik sem vonták ki magukat. Vallásukra az volt jellemző, hogy őseik szellemét tisztelték, minden meggyilkolt embert szolgálóknak tekintettek a túlvilágon. Vallásuk erkölcsöket mellőző voltából fakadt a többnejűség és szexuális szabadosság.³⁴ Nem vetették meg az iszákosságot sem, amíg a bort nem ismerték, erjesztett kancatejet ittak.³⁴

Az avarok valamivel szelídebbek voltak, ezáltal furfangosabbak is, így maradhattak meg mai lakhelyükön. A magyarok viszont teljes mértékben a hunokkal mutatnak közös vonásokat, talán még vérszomjasabbnak ábrázolja őket a szerző, mint elődeiket: „Ihr moralischer Charakter war nicht weniger wild: stolz, aufrührisch, hitzig, eher fertig zum schlagen als zum reden, mürrisch und grausam. Ihre Gefangenen erwürdigten sie, tranken ihr Blut, und assen ihr Herz, welches sie als ein Mittel für viele Krankheiten verzehrten.”³⁵ Kegyelmet egyáltalán nem ismertek, az ellenséget teljesen kiirtották. A jelenbeli állapotok jellemzését azzal a felkiáltással kezdi, hogy legfőbb szenvedélyük még mindig a háború. Eltér azonban a korban szintén elterjedt *hütlen, áruló* sztereotípiától. Lebrechtnél a királyhoz való feltétlen hűség, a harcokban tanúsított büszkeség és bátorság ezúttal pozitív attribútumként jelenik meg. Ugyancsak pozitív vonásként említi a vendégszeretetet, bár ehhez valamiféle nyers udvariasság is társul. A magyar nem könnyen enged fel, nem járatos a sokszor negatív viszonyulást álcázó társalgási szokásokban, aki azonban megismeri, meg fog lepődni emberszeretétén. A Völkertafel³⁶ attribútumaihoz (értelme: még kevesebb) igazodva Lebrecht megemlíti ugyan, hogy semmiféle szelemtudományhoz nincs tehetsége, elismeri viszont, hogy a költészetben, nyelvtudományokban előrejutott.

A székelyek ugyancsak a hunok leszármazottjaiként jelennek meg Lebrecht művében, mind külső jellemvonásaik, mind szenvedélyességük és nyelvük tekintetében a magyarokkal azonosak. Érdekes módon mégis szelídebb népcsoportként jeleníti meg őket a szerző, visszafogottabb, ugyanakkor nyersebb nemzetként. Meglepőnek tartja, hogy bár szinte minden szokásuk, öltözetük, nyelvük, táncuk is azonos a magyarokéval, mégis egy sehol nem tapasztalt féltékenység uralkodik a két nemzet tagjai között, gondolkodásmódjuk teljes mértékben különbözik. Véleménye szerint ez a székely szabadsággal, a kegyetlenebb időjárási viszonyokkal, valamint a vallással magyarázható.³⁷

³³ Lebrecht: *i. m.* 10.

³⁴ Lebrecht: *i. m.* 17–20.

³⁵ Lebrecht: *i. m.* 20.

³⁶ A Völkertafel a 18. század elejéről származó, az Európában élő népek jellemzőit táblázat formájában leíró alkotás.

³⁷ Lebrecht: *i. m.* 44–48.

A szászok jellemzésére rátérve szintén a gótok német népcsoportként való definiálásából indul ki, röviden bemutatva a német betelepítéseket Nagy Károlytól Mária Teréziáig. A gótok jellemrajzát Tacitustól veszi át, elhagyva azonban az iszákos német nemzet attribútumát, annak ellenére, hogy ezt a vonást a német szerzők egyáltalán nem tagadják, a nyilvánvalóan német szerzőségű Völkertafelen pedig háromszor jelenik meg jellemvonásként. Alapjában véve csak külső megjelenítésüket veszi át Tacitustól, ezen túl békés, istenfélő népként állítja be őket. A jelenbeli állapotok leírásában szintén a németek civilizatorikus hatását hangsúlyozza: „Man sagt nicht zuviel, wenn man behauptet, daß sie dem Lande alle die Kultur gegeben haben, die es wirklich besitzet.”³⁸ A később Schlözernél is hangsúlyosan visszatérő vonásokat emeli ki: ők honosították meg Erdélyben a városi életmódot, terjesztették el a kézműves foglalkozásokat, a német kultúra eredményeit átplántálták Erdély földjére. Többször is kiemeli, hogy a szászok nem foglalkoznak a mai értelemben vett szépirodalommal, tudományaik a történelem, matematika és filozófia. Eddigi kutatásaim alapján arra a megállapításra kell jutnom, hogy a magyarok nem reagáltak Lebrecht könyvére. A viták általában olyan esetben törnek ki, ha idegen szől erdélyi dolgokról (pl. Schlözer). Hasonló a helyzet abban a vitának induló szász–magyar dialógusban, amely Kazinczy írásának következtében indul meg. Ebben az esetben is számolnunk kell azzal, hogy külső, tájékozatlan ember avatkozik erdélyi ügyekbe. Kazinczy Ferenc a Tudományos Gyűjtemény 1818-as évfolyamának VIII. kötetében jelenti meg az erdélyi szászokról szóló, személyes tapasztalatokból kiinduló írását.³⁹ A szász nemzet képviselője az 1821-es évfolyam VI. és VII. kötetében válaszol a vádakra, cáfoló írását azonban a Siebenbürgische Quartalschrift utódjában, a Siebenbürgische Provinzialblätter 1824-es évfolyamának második füzetében is közreadja.⁴⁰ Azért tartja szükségesnek a német nyelvű megjelenítést is, hogy a nemzetébélieknek felhívja a figyelmét azokra a sérelmekre, amelyek Erdély határain kívül terjednek. Az azonos tartalmú, ám két különböző nyelven megjelent szöveg funkciói tehát eltérnek egymástól; míg a magyar nyelvű szöveg vindikációnak tekinthető, a német nyelvű csupán informatív, a szerző azt állítja ugyanis, hogy a nyelvi inkompetenciákból fakadóan nemzete tagjai nem ismerhetik a magyar nyelvű vádakat. A szerző anonimitása tekinthető egyrészt a közösség nevében szóló egyén gesztusának, ő maga viszont azzal magyarázza, hogy a személyes ellenségeskedés oly magasra csapott a magyar nyelvterületen, hogy gyakran nem magát a szöveget, hanem a szöveg szerzőjét tekintik támadható ellenfélnek.⁴¹

A továbbiakban a magyar nyelvű szövegekkel foglalkozom, hiszen a cáfolat szerzője eredetileg is a Tudományos Gyűjteményben kívánta megjelentetni írását, annak ellenére, hogy ennek megvalósításához fordítóra volt szüksége. Kazinczy szövegét megvizsgálva újra Thaisz kritériumaira kell visszatérnünk: hasonló (bár erősen leszűkített) jellemzőkből kívánja megismerni a szász nemzetet. Elsősorban nyelvére kíváncsi, amelyet azonban előítéletesen már akkor kietlen hangzásúnak nevez, amikor még nem is hallja azt. Külső megjelenésük, ruházatuk, lakóhelyeik érdeklik, hajlamos azonban a túlzó általánosításra, a magyarokkal összehasonlítva negatívabb képét akarja adni a nemzetnek. Könnyen élő, barátságtalan, csúf, rideg nemzetként jellemzi őket, s ami nyilván kiváltotta a szász ellenérzéseket, az a megállapítása volt, amelyben tiszta

³⁸ Lebrecht: *i. m.* 55.

³⁹ Kazinczy Ferenc: *Az erdélyi szászok. Gubernátor Báró Bruckenthal Sámuelnek Bibliothecája, Kép-gyűjteménye.* Tudományos Gyűjtemény 1818. VIII. kötet, 91–112.

⁴⁰ *Kazinczy Úrnak Az Erdélyi Szászokról írt leveleiről; az Erdélyi Szász Nemzet helyesebb betűállítására való toldalék.* Tudományos Gyűjtemény 1821. VI. kötet, 102–128; VII. kötet, 120–126; *Ueber Hrn. Kaszinczy's. Schrift: Az Erdélyi Szászok. Ein Beytrag zu einer Würdigung der Sächsischen Nation in Siebenbürgen*, in: *Siebenbürgische Provinzialblätter*, Fünfter Band, 1824. Zweites Heft, 117–173.

⁴¹ *Sieb. Prov.* 1824. 117.

nemzet voltukat sem ismeri el: „A’ fél Magyar, fél Német, fél Török ’s sem nem Török, sem nem Német, sem nem Magyar különös érzéseket támaszta bennem!”⁴² Ezzel természetesen azt váltja ki a szász nemzet képviselőjéből, hogy hosszasan kitérjen a szász nemzet német voltának hangsúlyozására:

„Az Erdélyi Szász éppen nem fél, hanem egész Német. Német a’ nyelve, Német a’ pallérozottsága, Német a’ törvényje. Német Ország lakossai eleitől fogva Németeknek esmérték őket [...] Schlötzer ezt mondja: »Durch volle sechshundert Jahre haben sie ihre Sprache, ihre Sitten, sogar ihre Trachten, mit einem Worte ihre ganze Deutschheit erhalten.« Herder pedig a’ Schlötzer említett munkája recenziójában: »Nicht um diese Deutschen in Siebenbürgen allein hat sich Verfasser verdient gemacht, indem er ihre Geschichte darstellt, und ihre Rechte vertheidigt: sondern um die Ehre der Deutschen, wo sie auch leben; indem er das, ihrem Charakter früh angebildete gute Gefühl von rechtlicher Ordnung, ausharrendem Fleisse, treuer Sittlichkeit durch Thatsachen erweist.« Nem fél Magyar ő, mert Nemzete historiája, azon szüntelen tartó igyekezet historiája, melly által magokat Erdélyi Magyar lakó társaikkal öszsze nem elegyedve megtarthassák; valamint másfelől a’ Magyarok gyakori megújított azon próbáinak historiája, hogy a’ Szászok közzé beférkezhessenek.” Viselkedésük magyarázatára nem kíváncsi, hasonló (ezúttal a szászokat felhábortó) retorikával medvefajnak nevezi őket, ahogyan Schlötzer a magyarokat hordának. Feltűnő azonban, hogy Kazinczy írásának cáfolója nem minden esetben tagadja a rá vonatkoztatott jellemzőket, eltérések az egyes viselkedésminták értelmezésében vannak. S. Varga Pál ezt azzal magyarázza, hogy ami a leírt nemzet képviselőjéből meglepetést válthat ki, mikor tükörképével találkozik, valójában az, hogy nem ismerhet önmagára benne, ugyanis önképe a saját értelmi sémarendszerén alapszik.⁴³ A barátságatlanságot és a vendégszeretet teljes hiányát tehát Kazinczy a jóézés hiányával magyarázza, a szász volt az utast saját költségükön ellátni, mióta ez megszűnt, a törvény betartásának tekintik az utazó kívánságainak mellőzését). Ugyancsak megkérdőjelezi Kazinczy a szászok király iránti lojalitását, az állampolgári kötelezettségek teljesítését, úgy látja ugyanis, hogy a szászok nem szívesen állnak katonának. Bár ezzel nem töröl semmiféle nemzetkarakterológiai vonást, ellenállásba ütközik, hiszen a szász diskurzusban folyamatosan jelen van, hogy a szászok minden harcban hősiiesen helytálltak (mind Lebrecht művében, mind pedig a Siebenbürgische Quartalschriftben kiemelt szerepet kap ez a vonás). Ami leginkább meglepő, hogy a kézműves, polgári foglalkozásokat űző, a szászok által folyamatosan hangoztatott vonást is tagadja. Azért tartottam fontosnak megemlíteni ezt a téma szempontjából későbbi pennacsatát, mivel a szász szerző végkövetkeztetése hasonló az Arankáéhoz. Az erdélyi nemzetek között alapvetően nincsenek problémák, akik a vizsályt mégis gerjeszteni kívánják, minden esetben az erdélyi állapotokat nem ismerő idegenek:

„Vallyon akkor, a’ mikor K. Ur a’ maga leveleit írta, vagy azokat nyomtatás alá adta, megfontolta-e’ azon következeseket, mellyeket egy betsült és betsülésre érdemes Nemzet rágalmazása ezen Nemzet között, úgy szintén hazafitársai között támaszthat? Megfontolta-e’, hogy ő leszsz a’ hibás, ha némely tiszteletre méltó Magyar, a’ kinek nints alkalmatossága hogy az Erdélyi Szászokat személyesen megesmerje, a’ K. Úr balítéletei által eltsábitatva, kifejezése és maga viselete által egy egész Nemzet eránt igasságtalan leszsz? vagy pedig, ha az a’ bizodalmatlanság, a’ melly a’ Nemes Magyar Nemzet tagjai eránt némely Szászoknál meg van, ’s talám már enyészni kezdett, a’ K. Úr rágalmazásai által újjabban felköltetik, ’s talám hoszszas

⁴² Kazinczy Ferenc: *i. m.* 92.

⁴³ S. Varga Pál: *i. m.* 189.

esztendőig megerősítették? Nem az igazi emberiség lelke hordozta a' K. Úr pennáját, inkább egy nem eléggé elrejtett, Szászt gyűlölő beesett szemű kesertet az, a' mellyet már sokszor kiűztek, és még most is a' K. Úr leveleiben újra kezdi magát mutatni.”⁴⁴

Visszatérve a Siebenbürgische Quartalschriftre, ebben az V. évfolyamtól kezdődően erősen kritizálják a magyar eredetmítoszokat. Ezt sem egyetlen nagy és kritikus írásban; megjegyzéseiket különböző recenziókban, ismertetésekben, illetve a szász történetírás eredményeit tárgyaló írásokban teszik, egyszersmind követendő példaként konstituálva a szász tudományosságot.

Kemény elutasításban részesül Johann Christian Engelnek a románok eredetét tárgyaló könyve. Elfogadják elméletét, mely szerint a románok a bolgárok szolgáinak utódai is lehetnek, azonban kikelnek az Engel által használt források ellen. Katona művét tárgyalva nehezményezik, hogy Anonymust használja, akit ugyanúgy, ahogyan hőstét, Álmost, a Szentlélek inspirált. Látnunk kell tehát, hogy nem Schlözer az első, aki keményen kritizálja a magyar történetírás forrásait. A *Supplex Libellus Valachorum* elemzésének szentelnek még figyelmet, azonban itt sem térnek ki hosszasan a követelt jogok tárgyalására, a nyelvi megformáltság dicséreténél tovább nem mennek.⁴⁵

Hosszasan foglalkoznak azonban a magyar eredetmítoszok nevetségessé tételével, azokat az elemeket emelvén ki, amelyek semmiképpen nem elfogadhatóak. A Magyar Nyelvművelő Társaság munkáinak első kötetét recenzálva leginkább Tündér Ilona mítoszánaál időzik a szerző. Szerinte ugyanis a magyarok azt állítják, hogy a magyar tündér a szép Tyndaristól vagy Helénától származik, aki az erdélyi népmonda és az 1796-ban megjelent tudós Erdély-kutató tollából származó mű szerint egy és ugyanaz a személy a híres erdélyi Tündér Ilonával, aki Trója eleste után Dácia királynője lett, és Feketevárbán (ma Gyulafehérvár) lakott.⁴⁶ Elsősorban a dolog történeti lehetetlenségét bizonyítja, majd rátér minden olyan magyar történész kritikájára, aki bármilyen szempontból is Anonymus művét forrásként használja.

Ritkán közölnek a szerzők szignált írásokat, Schlözer könyvének megjelenése után azonban ez a tendencia is megváltozik. Ez azzal magyarázható, hogy már nem elszigetelt véleményről kell beszélniük, hiszen Schlözer a nyugati tudósvilág előtt is bebizonyította, hogy a szászok jogosan tartanak igényt Erdély földjére. Ballmann *Einige Bemerkungen und Zusätze zu den Siebenbürgischen Annalen des zwölften Jahrhunderts* című írásában már a Schlözer által hangoztatott véleménynek kíván teret biztosítani. Szerinte a szászok szorították ki a paczinaczitákat vagy besenyőket, akik tudvalevőleg 890 óta lakták Erdély földjét. Talán ebben az időben történhetett, hogy egyes hordái⁴⁷ és részei ezen egykor oly hatalmas népcsoportnak Erdély északkeleti részén maradtak, egyes kiváltságok fejében köteleességük lett a határok őrzése, innen kapták a székely megnevezést. (Azt az elképzelést, hogy az Atilla után a gepidáktól legyőzött hunok közül 3000 a mostani székely hegyekben húzódott volna meg, és attól való félelmükben, hogy a gepidák felfedezik őket, magukat székelyeknek nevezték, a nevetségessé válás nélkül Schlözer könyvének megjelenése után már senki sem vallhatja.⁴⁸) A magyar vármegyékben lakó magyarok nagy része is kétségkívül ezen besenyőktől származik, akik a kazárokkal, kunokkal és magyarokkal egy népcsoportot alkottak, és csupán nevüket változtatták meg, nyelvüket és szokásaikat azonban nem. Azt sem fogadja el a szerző, hogy az „Erdély” szó a magyar erdőből származna, hiszen a magyar idők előtt is nevezték már úgy, hogy Ardil,

⁴⁴ Tudományos Gyűjtemény 1821. VII. kötet, 125–126.

⁴⁵ Sieb. Quart. 1791, 311–315.

⁴⁶ Sieb. Quart. 1797. 161.

⁴⁷ Érdemes felfigyelni a nyelvi megformáltság teljes átvételére. Schlözer könyvének megjelenéséig az egyes népcsoportokat nem illették a horda megnevezéssel.

⁴⁸ Sieb. Quart. 26–27.

Ardalia, Ardelia és Erdelia. Ezáltal látja ugyanis megkérdőjelezhetőnek a magyarok történeti elsőségét, ezek után pedig hosszasan fejtegeti, hogy a német „Siebenbürgen” megnevezés minden kétséget kizáróan a szászok által épített hét várból ered. Ezzel a kijelentéssel szintén nem szállnak vitába a magyarok addig, amíg csak a lap hasábjain jelenik meg, Schlözer írásában azonban ezt is megcáfolandó pontnak tekintik. Így fogalmaz Aranka: „Most már meg fogható úgy mond, hogy a' hét várok Burgok mellyeket a' bé bujdosott Szászok a' XII. és XIII. Százban magok költségeken épitettenek, hogy hogy okozhattanak *olyan nagy bámulást* a' környékben szélire hosszára, hogy az egész Ország arrol vette nevét. E gyermekség, tudatlanság bámulása!”⁴⁹

A kor tudományos folyóirataihoz hasonlóan a szász szerkesztők is tág teret engednek a megjelenő tudományos munkák recenzióinak. Leggyakrabban Benkő József munkáit recenzálják. Általában elfogadják, hogy Benkő kutatásai igen fontosak, őt azonban nem tekintik többnek forrásközlőnél. Már az első évfolyamban arról beszélnek, hogy a magyar történeteseknek egyelőre kizárólag a források kiadására kell szorítkozniuk, hogy amikor majd egy Robertson vagy Schmidt kaliberű történész születik, könnyebben meg tudja írni az átfogó történetet. Benkő József *Imago inelytae in Transsilvania Nationis Siculicae historico-politica* című művének ismertetésében (II. évf. 215.) megjelenik az a mondat, amely a magyarok körében később a legnagyobb tiltakozások egyikét váltja ki, egyelőre azonban nincs visszhangja: „Tudomásunk szerint a magyarok sem többek, sem kevesebbek, mint a spanyolok Amerikában.”⁵⁰ Nem lehet őket Erdély *originae nationes*ének nevezni.

A lap 1801-ig jelent meg. Nem találtam arra utaló nyomokat, hogy lettek volna magyar tudósítói, cikkírói a lapnak, a szerzők, úgy tűnik, a szászország köréből kerültek ki. Magyarságpük árnyalt, bizonyos esetekben elismerik tudományos teljesítményüket, ám leggyakrabban a szász kulturális teljesítmények ellenében ismertetik őket, folyamatosan hangsúlyozva a szászok elsőségét szinte minden területen. Nem találtam olyan írásos bizonyítékot, amelyben az erdélyi magyarok sérelmezték volna a róluk konstruált képet, annak ellenére, hogy az gyakran igen negatív. Megnyilatkozásaikban folyamatosan a szász–magyar békés együttélést hangsúlyozzák, Schlözer könyvét pedig olyan provokatív írásnak tekintik, amely ezt a békét veszélyezteti. Ismét Aranka György szavait idézem: „A' régibb Lakosok a' Hazábann Magyar és Székely, őket jo szivel fogadták mint fellyebb a' Fert. Írásbol V. 196 l.-bol elé hozott helyly mutattya. Se a' Magyar nem gyűlölte a' meg szállított Jövevény népet: se a' nem hozta hazunnan az ő ellene valo gyűlölségét mint a' Kritikus Iro minden bizonyittás nélkül és mind a' két Nemzetnek botrányozásával, s ugy írja: Mintha a' két Nemzetnek együgyü része között szántsándékkal gyűlölség magvait akarná el hinteni, 's az el fordult izgága elméket egy más ellen ingerelni, és egy másra uszítani kíváná.”⁵¹ Mind az idézett szövegrészletből, mind pedig magánlevelekből kiderül tehát, hogy a Siebenbürgische Quartalschriftet és annak munkatársait elismerték és megbecsülték, annak ellenére is, hogy a szászok és Schlözer nem kezelték titokként: az összefoglaló munkának forrásai a lapban keresendők. „De az Eder szavai ugy illenek az Iroé közü mint a' tiszta forrás viz a' mocsár közü” – hangzik Aranka végkövetkeztetése.

⁴⁹ Aranka György: *i. m.* Kiemelés az eredetiben. A kérdéshez ld. még Binder Pál: *A „Siebenbürgen” fogalom jelentésváltozatai*. Századok 1992/3–4, 355–381.

⁵⁰ „Wer bürgt dafür, daß die Nationen der Hungarn und Sekler in Siebenbürgen entsprungen und daher originae nationes Siebenbürgen sind? Unseres Wissens sind sie es nicht mehr und nicht weniger als die Spanier von Amerika.”

⁵¹ Aranka György: *i. m.*

Saxon-Hungarian Debates of Origination at the End of the 18th Century. In this essay the premises of the German-Saxon-Hungarian debate of origination are investigated. I consider herewith only the Saxon accusations conceived in different periodicals and pamphlets, which later appearing in Schlözer's book provoke the fierce protest of the Hungarian. Despite of the prior composition of the Saxon cultural superordination, it is usually disregarded by the Hungarian and only later, after the publication of Schlözer's book triggers indisposition. In this paper I try to sketch the main points present in the Saxon discourse before the appearance of the *Kritische Sammlungen*, I touch upon the contemporary ideological and practical questions of nation characterology as well as the importance of these in the Saxon-Hungarian relations.